

УДК 330.15:504

Гордієнко В.П.
к.е.н., доцент кафедри менеджменту
ДВНЗ “Українська академія банківської справи
Національного банку України”

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРИРОДНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ

Постановка проблеми. Перед суспільством завжди виникала проблема ефективного використання природних ресурсів, вирішення якої давало б змогу максимально задовольнити матеріальні і духовні потреби людини. Ця проблема також стосується і ефективного використання природного потенціалу земельних ресурсів на будь-якому рівні – глобальному, державному, регіональному і локальному. Основою подальшого розвитку сільського господарства і збільшення виробництва продукції є високоефективне використання землі та підвищення її продуктивності. В умовах, коли земельні ресурси обмежені, а потреби населення в продукції постійно зростають, підвищення економічної ефективності використання природного потенціалу земельних ресурсів набуває першочергового значення. Для прийняття зважених управлінських рішень, що стосуються раціонального та екологічно безпечного землекористування, особлива увага приділяється формуванню комплексної системи показників ефективності використання природного потенціалу земельних ресурсів. Численні дослідження, присвячені проблемі підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, показують, що це поняття є досить складним, базується на об'єктивних економічних законах і відтворює результативність людської діяльності у процесі виробництва ними матеріальних і духовних благ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам комплексної оцінки ефективного використання природного потенціалу земельних ресурсів присвячені наукові праці таких вітчизняних вчених, як: В. Андрійчука, П. Борщевського, В. Ганганова, Г. Гуцулюка, Д. Гнатковича, В. Горлачука, Б. Данилишина, С. Дорогунцова, О. Корчинської, П. Саблука, А. Сохничка, В. Трегобчука, А.Третяка, І. Розумного, М. Федорова та інших. Результати їх досліджень охоплюють широке коло питань зазначеної проблеми. У той же час залишаються не вирішеними такі питання як оцінка екологічно обумовлених втрат рентного доходу від використання природно-ресурсного потенціалу земельних ресурсів внаслідок екодеструктивного впливу господарської діяльності, а також врахування ймовірного характеру цих втрат.

Постановка завдання. Метою статті є розвиток теоретичних та науково-методичних підходів щодо структурно-логічного формування системи показників еколого-економічної ефективності використання природного потенціалу земельних ресурсів.

Викладення основного матеріалу дослідження. В умовах, коли природні ресурси обмежені, а потреби населення постійно зростають, підвищення економічної ефективності їх використання набуває першочергового значення. Проблемі ефективного використання природно-ресурсного потенціалу присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Більшість з них пропонують визначати окремо економічну та екологічну ефективність. Екологічну ефективність науковці пов'язують з необхідністю відтворення і раціонального використання природних ресурсів. Економічна ефективність визначається співвідношенням між економічними результатами і витратами виробництва. У той же час взаємодія між екологічною та

економічною системами території обумовлюють необхідність оцінки еколого-економічної ефективності господарювання.

Так, Чогут В.І виділяє дві складові ефективності використання земель: економічну і екологічну. Економічну ефективність сільського господарства науковець визначає як максимальне виробництво продукції, яка необхідна суспільству, при найменших витратах суспільної праці і ресурсів на її одиницю. Екологічну ефективність сільськогосподарського виробництва вчений визначає як збереження природних характеристик і стійке функціонування агросистем, складовою яких є земля [1].

Третяк А.М. і Другак В.М. пропонують виділяти екологічну, виробничо-економічну, інвестиційну та соціальну ефективність землекористування. Зокрема, екологічну ефективність науковці пов'язують з необхідністю охорони природи, відтворення і раціонального використання природних ресурсів [2]. Будзяк О.М. виділяє природно-виробничу ефективність, яку пропонує визначати за допомогою коефіцієнта природно-виробничої ефективності, що розраховується через співвідношення фактичної та потенційної урожайності сільськогосподарської культури [3]. Коренюк П.І. вказує на необхідність поєднання економічної та екологічної ефективності. Автор зазначає, що економічна ефективність використання, відтворення та охорони земельних ресурсів визначається як кількість отриманих кінцевих результатів від їх експлуатації у розрахунку на одиницю використання земельних ресурсів, сукупних витрат живої та уречевленої праці за умов їх екологічної стабілізації. Екологічна ефективність використання і відтворення земельних ресурсів характеризується досягненням такого стану їх використання, який забезпечує не тільки збереження природної їх родючості, але й подальше їх зростання до оптимального рівня [4].

Економічна ефективність сільського господарства – це у першу чергу ефективність використання земельних ресурсів, а земля, як складова егросистем підпорядковується екологічним законам, відповідно до них ефективність розглядається саме з еколого-економічних позицій, тобто з економічним обґрунтуванням екологізації землекористування [5]. Комплексна методика визначення еколого-економічної ефективності повинна включати в себе взаємопов'язані економічні та екологічні показники.

Більшість вчених еколого-економічну ефективність використання сільськогосподарських земель визначають як економічну результативність комплексу заходів, які проводяться з метою покращення якості земельних угідь і підвищення їх продуктивності. Звертається увага на те, що еколого-економічна ефективність розглядається як сукупна результативність процесу виробництва сільськогосподарської продукції з урахуванням екологічного впливу сільського господарства на навколишнє середовище, і перш за все, на якісний стан земельних ресурсів. Отже, у результаті узагальнення найбільш поширених науково-методичних підходів до розуміння змісту еколого-економічної ефективності використання природного потенціалу земельних ресурсів, можна дійти висновку, що вона розглядається з позиції максимізації економічної вигоди від комплексу заходів, які проводяться з метою покращення якості угідь та підвищення продуктивності аграрного виробництва за умов забезпечення вимог екологічно сталого розвитку.

На підставі системного аналізу об'єктивних закономірностей причинно-наслідкових зв'язків між економічними та природними системами на різних рівнях узагальнення в межах концепції сталого розвитку, пропонуємо розуміти еколого-економічну ефективність використання природного потенціалу земель сільськогосподарського призначення як сукупну економічну результативність використання земельних ресурсів в аграрному секторі економіки, скориговану на величину негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище.

Таким чином, на відміну від традиційного трактування цієї дефініції як економічної ефективності екологічних витрат, акцентується увага на зменшенні економічного ефекту від використання земельних ресурсів внаслідок екодеструктивного впливу господарської діяльності на них.

Ефективного використання земельних ресурсів можна досягти шляхом послідовного здійснення заходів з підвищення родючості ґрунту і охорони його від руйнівних процесів. Найбільш релевантними факторами впливу на рівень еколого-економічної ефективності використання природного потенціалу земельних ресурсів доцільно вважати: продуктивність аграрного виробництва; рівень родючості земель; існуючі технології землеробства та екологічний стан земельних ресурсів. Інтегроване врахування саме цих чинників дозволяє узагальнити принципи та вдосконалити систему показників підвищення ефективності землеробства, визначити необхідні та достатні умови раціонального та екологічно безпечного функціонування агроєкосистем.

Важливою складовою підвищення еколого-економічної ефективності потенціалу земельних ресурсів є поліпшення їх екологічного стану. Земельні ресурси України зазнають надзвичайно значного антропогенного навантаження і їх деградація відбувається дуже швидко. Порушення ґрунтів являє собою складний комплекс антропогенних та природних процесів, які призводять до зміни фізико-хімічних і механічних характеристик ґрунту. Як правило, їх першопричиною є техногенний вплив. Можна виділити цілу низку негативних процесів: ерозія ґрунтів, переущільнення, висушування земель та підтоплення, забруднення фізичними, хімічними та біологічними агентами, засолення та окислення ґрунтів.

Проблему підвищення еколого-економічної ефективності використання природного потенціалу земельних ресурсів необхідно вирішувати як на державному, так і на регіональному рівнях. На державному рівні повинні реалізуватися заходи щодо раціонального використання земельних ресурсів, а саме: ведення земельного кадастру; інвентаризація земель; перерозподіл земельних ресурсів між користувачами у разі нераціонального їх використання; оцінка негативних наслідків впливу господарської діяльності на навколишнє середовище; визначення економічних важелів впливу у напрямку екологічно безпечного землекористування тощо. На регіональному рівні кожне підприємство, керуючись принципами зонального землекористування, має розробляти свою систему, що враховує екологічні особливості і досягнутий науково-технічний рівень сільськогосподарського виробництва, який полягає у тому, що земля при правильному використанні здатна підвищувати родючість.

Методика визначення еколого-економічної ефективності використання природного потенціалу земельних ресурсів повинна включати в себе економічні та екологічні складові. Основним завданням еколого-економічних показників є оцінка економічних результатів господарської діяльності з урахуванням антропогенних змін природного середовища в цілому. В умовах значного техногенного навантаження на природне середовище показники еколого-економічної ефективності повинні бути основою для оцінки землекористування і системи землеробства.

В умовах гострої екологічної кризи саме екологічна складова є пріоритетною. Екологічна ефективність характеризується можливістю зменшення наслідків інтенсивного антропогенного впливу і втручання в навколишнє середовище, створення умов для розширеного відтворення природних ресурсів. Виділенню екологічних показників у складі еколого-економічної ефективності використання земельних ресурсів присвячено роботи багатьох українських і зарубіжних вчених. Так, Дорогунцов С.І., Борщевський П.П., Данилишин Б.М. визначають такі показники екологічної ефективності: коефіцієнт екологічної активності (відношення науково обґрунтованих нормативів або показників екологічної ефективності заходів до

фактичних); структура і ефективність капіталовкладень та поточних витрат на охорону і відтворення земельних ресурсів; динаміка витрат на збереження гумусу та окремих елементів живлення; динаміка стану і якості земельних ресурсів; динаміка показників негативного антропогенного впливу на земельні ресурси (забруднення, зміна ландшафту); темпи відтворення природного стану якості земель; динаміка впровадження прогресивних технологій [6].

Крім того, в спеціальній літературі [7, 8] до екологічних показників сільськогосподарського землекористування відносять: площу ґрунтів, яка виходить з сільськогосподарського обороту внаслідок ерозії, засолення, заболочення та інших несприятливих факторів; структуру й ефективність капіталовкладень та поточних витрат на охорону та відтворення земельних ресурсів; динаміку витрат на збереження гумусу та окремих елементів живлення рослин у ґрунтах; динаміку забруднення земельних ресурсів.

Проведений аналіз науково-методичних підходів до оцінки ефективності використання сільськогосподарських земель показав, що увага науковців все більше зосереджується на еколого-економічній ефективності. Узагальнюючи погляди науковців на оцінку ефективності використання природного потенціалу земельних ресурсів можна визначити наступні їх види: економічна, екологічна, еколого-економічна, соціальна та інвестиційна (рис. 1).

З метою отримання об'єктивних даних про ефективність використання величини природно-ресурсного потенціалу території існуючу систему показників пропонується доповнити наступними показниками: еколого-економічний результат використання природного потенціалу земельних ресурсів; екологічно обумовлені втрати рентного доходу від використання природного потенціалу земельних ресурсів; витрати на забезпечення вимог екологічно сталого природокористування.

Величину еколого-економічного результату використання природного потенціалу земельних ресурсів (E_{ee}) пропонується визначати як економічний результат, зменшений на величину втрат, обумовлених екодеструктивним характером господарювання, за формулою:

$$E_{ee} = \left[\sum_{i=1}^n E_{ei}^{nom} \cdot P(E_{ei}) \right] \cdot (1 - k_{ek}), \quad (1)$$

де E_{ei}^{nom} – потенційно можливий економічний результат використання природного потенціалу земельних ресурсів за i -им сценарієм розвитку подій за умови забезпечення екологічних вимог;

$P(E_{ei})$ – об'єктивна/суб'єктивна ймовірність реалізації i -го сценарію розвитку подій;

n – кількість сценаріїв розвитку подій (в найпростішому випадку розглядаються песимістичний, оптимістичний та найбільш ймовірний сценарії; при можливості застосування апарату імітаційного моделювання кількість сценаріїв визначається вимогами до точності розрахунків за методом Монте-Карло);

k_{ek} – коефіцієнт екологічно обумовлених втрат рентного доходу від використання природного потенціалу земельних ресурсів внаслідок екодеструктивного характеру господарської діяльності. Розраховується за формулою:

$$k_{ek} = Y_{ek} / E_e^{nom}, \quad (2)$$

де Y_{ek} - екологічно обумовлені втрати рентного доходу від використання природного потенціалу земельних ресурсів. Їх величина визначається як різниця між вартісними оцінками природно-ресурсного потенціалу без та з урахуванням екодеструктивної дії господарської діяльності.

Рис. 1. Система показників ефективності використання природного потенціалу земельних ресурсів

Запропоновані показники еколого-економічної ефективності використання природного потенціалу земельних ресурсів дозволять отримати більш об'єктивні дані щодо його величини та прогнозувати тенденції і напрямки екологізації господарської діяльності.

Висновки з даного дослідження.

1. Більшість науковців пропонують визначати окремо економічну та екологічну ефективність природного потенціалу земельних ресурсів. Екологічну ефективність науковці пов'язують з необхідністю відтворення і раціонального використання природних ресурсів. Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва визначається співвідношенням між його економічними результатами і витратами. У той же час взаємодія між екологічною та економічною системами території обумовлюють необхідність оцінки еколого-економічної ефективності господарювання.

2. На підставі системного аналізу об'єктивних закономірностей причинно-наслідкових зв'язків між економічними та природними системами, еколого-економічна ефективність природного потенціалу земельних ресурсів розглядається, як економічна результативність використання земельних ресурсів в аграрному секторі економіки, скоригована на величину економічних наслідків негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище.

3. З метою отримання об'єктивних даних про ефективність використання величини природно-ресурсного потенціалу території існуючу систему показників пропонується доповнити наступними показниками: еколого-економічний результат використання природного потенціалу земельних ресурсів; екологічно обумовлені втрати рентного доходу від використання природного потенціалу земельних ресурсів; витрати на забезпечення вимог екологічно сталого природокористування.

Література

1. Чогут Г. И. Определение эколого-экономической эффективности использования сельскохозяйственных земель / Г. И. Чогут // Весник ВГУ. – Серия: экономика и управление. – 2005. - №2. – С.74 – 78.
2. Третяк А. М. Наукові основи економіки землекористування та землевпорядкування / А. М. Третяк, В. М. Другак. – К. : ЦЗРУ, 2003. – 337 с.
3. Будзяк О. М. Наукові основи регіонального сільськогосподарського землекористування (на прикладі Львівської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.08.01 “Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища” / Будзяк Ольга Степанівна. – К., 2002. – 19 с.
4. Коренюк П. І. Еколого-економічна ефективність використання земельних ресурсів зони лісостепу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.08.01 “Економіка природокористування і охорони навколишнього середовища” / Коренюк Петро Іванович. – К., 1998. – 15 с.
5. Мишенин Е. В. Организационно-экономический механизм экологизации аграрной сферы / Е. В. Мишенин, И. Н. Ришняк, П. В. Тархов // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент. – Суми, 2002. – Вип. 1/2. – С. 77 – 81.
6. Дорогунцов С. І. Удосконалення управління природокористуванням в АПК / С. І. Дорогунцов, П. П. Борщевський, Н. В. Данилишин. – К. : Урожай, 1992. – 124 с.
7. Деякі інституціональні аспекти земельних відносин в Україні: стан та напрямки вдосконалення / [Бистряков І. К., Новотворов О. С., Ніколаєнко Т. С., Кучер О. О., Будзяк В. М.] – К., 2002. – 134 с.
8. Підвищення ефективності використання, відтворення і охорони земельних ресурсів регіону / [П. П. Борщевський, М. О. Чернюк, В. М. Заремба, О. П. Князько]. – К. : Аграрна наука, 1998. - 240 с.